

מבוא

לתולדות הרב קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק נולד ביום ט"ז אלול תרכ"ה (1865)¹ בעיירה גריבה שבלטביה. את ראשית חינוכו קיבל ב"חדר" ואצל אביו, ר' שלמה זלמן, תלמיד חכם וירא שמים, ששקד מאד להחדיר בלב הילד אהבה לתורה ולארץ-ישראל. בהגיעו לגיל בר-מצוה עזב את גריבה והמשיך בלימודיו אצל גדולי תורה בערים שונות ולאחר מכן בישיבת וולוז'ין, ועד מהרה התפרסם כעילוי. נוסף ללימודים המסורתיים הרגילים עסק גם בספרות הפילוסופיה והקבלה, ובתקופה זו אף התחיל לכתוב חידושי תורה בהלכה, דברי הגות ושירים². בשנת תרמ"ח הוזמן לכהן ברבנות בעיירה זיימל שבליטה ובשנת תרנ"ה נבחר לרבה של קהילת בויסק. בתקופה זו חיבר ספר "חבש פאר" על מצות תפילין, פירסם מאמרים בהלכה ובהשקפת היהדות על בעיות הדור, וכן ערך שני כרכים של מאסף תורני "עטור סופרים". בשנת תרנ"ה כתב מאמר שבו שירטט תכנית להוצאת חוברונת בנושא "שלום לעם"³. בשנת תרס"א פירסם מאמר על "תעודת ישראל ולאומיותו" שבו הסביר לראשונה את משנתו הציונית-הדתית⁴. הרב היה שוקד על לימוד התורה יומם ולילה כשהוא מעוטר בתפילין כל שעות היום. הוא גם הירבה לעיין בספר הזוהר ובספרי קבלה, בספרי חכמי ימי הביניים ובספרי המהר"ל מפראג. ויחד עם זה היה ער וקשוב לכל הענינים והתופעות שהעסיקו את בני דורו, ולא היה ספר או מאמר חשוב שלא קרא⁵.

- 1 המקורות לתיאור חיי הרב קוק: אנרות הראיה (מכתבי הרב עד שנת תרע"ט, שכונסו בשלושה כרכים); הרב י"ל הכהן פישמן (מימון), הראי"ה, ר' א"י הכהן קוק (ירושלים תשכ"ה); הרב מ"צ נרדי, הרב (ירושלים תרצ"ח); חזון הגאולה, תולדותיו, בעריכת הרב מאיר ברלין (בראילון) והרב יהושע הוטנר (ירושלים תש"א); קטלוג לתערוכת יזבל, מאה שנה להולדת הרב קוק, בעריכת הרב י' הדרי (ירושלים תשכ"ה).
- 2 כמה שירים מתקופה זו נתפרסמו ב"אורות הראיה".
- 3 ראה או"ר יט—כה ולהלן בפרק י"ב.
- 4 ראה להלן פרק ב' ופרק י'.
- 5 הרב, 23.

שמו של הרב קוק גדל והלך בעולם היהודי כצדיק וגאון בתורה וכבעל תכונות מיוחדות למנהיגות דתית. קהילת יפו פנתה אליו בהזמנה לכהן בה ברבנות. הוא שאף תמיד לעלות לארץ ישראל ולהשתתף במפעל התחייה וההתיישבות, ומשום שראה ברבנות יפו כר נרחב לפעילות רוחנית בקרב ההתיישבות הציונית החדשה נענה בשמחה להזמנה, אם כי קהילת יפו היתה אז קטנה ודלה. הוא הגיע ליפו ביום כ"ח אייר תרס"ד (1904) ואת נאומו בהופעתו הפומבית הראשונה נשא בעברית.⁶

רבני ירושלים הכירו בו כרבן של יפו והמושבות החדשות והם הודיעו כי "סומכים עליו ומחזיקים ידיו בכל תוקף ועוז" (אג"ר א, שעו). הרב קירב את אנשי הישוב החדש אל האמונה והתורה. הוא ביקר תכופות במושבות ועמד מקרוב על בעיותיהן הרוחניות והחמריות.⁷ הוא גם פירסם מאמרים וחוברות על השקפת היהדות, שבהם התמודד עם הלכי הרוח המודרניים שהשתרשו בקרב הצעירים.

עם התקרב שנת השמיטה בשנת תר"ע חיווה את דעתו כי הישוב עלול ליהרס אם יקיימו באותה שנה את מצות השמיטה במלואה, ולכן קבע לקבל — "בהוראת שעה ומצד ההכרח הגדול והעצום" — את הכרעתם של הרבנים הפוסקים שהתירו בנסיבות כאלה למכור את הקרקעות והנטיעות לשאינם־ישראלים, כדי להפקיע את דיני שביעית (אג"ר א, רכו—רכט). הכרעתו עוררה התנגדות חריפה אצל חלק מרבני ארץ ישראל, והתנגדות זו היתה מלווה בהתקפות אישיות. הרב פירסם את הספר "שבת הארץ" שבו הסביר את שיטתו בהלכה ותפיסתו ההגותית על מצות השמיטה וקיומה בדורנו. כלפי הבקורת האישית שנמתחה עליו בגלל עמדתו בשאלת השמיטה כתב הרב, "שמי שצריך לעשות דבר הנוגע לכלל ישראל מחוייב הוא שלא להשגיח כלל על עניניו הפרטיים" (שם ב, קנה)⁸. ברם, הוויכוח על השמיטה לא העיב

6 ראה אג"ר ב, רצב על יום כ"ה אייר: "זה היום הגדול אשר בו זיכנו צור ישראל ב"ה לבא לארץ חמדתו ולראות בעינינו התחלת צמיחת קרן ישעו לעם קדשו".
7 חותנו ר' אליהו דוד רבינוביץ תאומים (האדר"ת), שהיה רב בפוניביז' ובמיר ובסוף ימיו היה רבה של עדת האשכנזים־הפרושים בירושלים, ועודד את הרב לקבל על עצמו את רבנות יפו (אג"ר א, שעב), הביע צער שלא זכה, בגלל מחלתו, לבקר במושבות החדשות כמו שעשה הרב: "אני בעונותי הרבים לא זכיתי להעונג הזה, אשר רבות קויתי לו מאז זכיתי לעלות אל הקודש, כי אעבור על כל מושבות אחינו המחזירים עטרה ליושנה. אבל למגינת לבי מאז באתי לפה עיר הקודש עונותי יסרוני" (שם, א, שעה; א"ד צו).

8 ראה להלן פרק י'. הוויכוח על קיום מצות השמיטה בזמננו נפתח לראשונה בשנת תרמ"ח כאשר קרבה שנת השמיטה הראשונה להתיישבות החדשה. באותה שנה פורסם ההיתר לעיבוד האדמה לאחר מכירתה לערבים. ההיתר ניתן ע"י ר' יצחק אלחנן ספקטור מקובנה, ר' יהושע ליב טרונק מקוטנה, ר' שמואל

על זיקתם של רבני הישוב הישן אל הרב. בחורף תרע"ד אירגן הרב את "מסע הרבנים" לישובים החדשים בשומרון ובגליל, ובמסע זה השתתפו רבני הישוב הישן.⁹

בקיץ תרע"ד (1914) יצא הרב לאירופה להשתתף בוועידה עולמית של "אגודת ישראל"¹⁰, ומשהגיע לאירופה פרצה מלחמת העולם הראשונה. הוועידה נתבטלה אבל הרב לא היה יכול לשוב לארץ ישראל. הוא מצא מפלט בשווייץ וישב בה עד תרע"ו, כשקיבל הזמנה מאת קהילת "מחזיקי הדת" בלונדון לכהן בה ברבנות. הוא הסכים ליטול על עצמו את הרבנות בלונדון בתנאי שישתחרר ממישרה זו כשיוכל לשוב לארץ ישראל.¹¹ בתקופת שבתו בלונדון התרכזה הפעילות הציונית המדינית באנגליה, שהביאה לפירסום הצהרת בלפור. הוא טיפח בקרב הקהילה היהודית את רעיון הציונות וקרא לתמיכה נלהבת בהצהרת בלפור.¹² בתקופה זו שקד הרבה לחזק את הציונות ולקדש אותה ברוח התורה.¹³ לשם כך אירגן תנועה חדשה בשם "ירושלים". הוא פירסם כרוזים ומאמרים, הוקמו סניפים של התנועה החדשה באירופה ובארה"ב, אבל התנועה לא החזיקה מעמד.¹⁴

בחודש אלול תרע"ט (1919) חזר הרב לארץ ישראל, וראשי ירושלים הכתירו אותו כרבה של ירושלים. באב תרפ"א נוסדה הרבנות הראשית לארץ ישראל והרב נבחר לרב הראשי מטעם האשכנזים. בעת ובעונה אחת נבחר הרב יעקב מאיר לרב ראשי וראשון לציון מטעם הספרדים. באותה שנה

מוהילבר מביאליסטוק ור' זיינוויל קלפפיש מווארשה. ברם גם בין המתירים היו שהגבילו את ההיתר בתנאים מסויימים. לעומתם פסקו רבני ירושלים ר' יהושע ליב דיסקין ור' שמואל סלנט שאסור בכלל להשתמש בהיתר המכירה. באגרות הראיה מצוייה התכתבות ענפה עם הרידב"ז (ר' יעקב דוד בן זאב וילובסקי), רבה של סלוצק ומחבר פירוש לתלמוד הירושלמי, שעלה לארץ ישראל והתגורר בצפת. הרידב"ז התנגד בחריפות להיתר השמיטה של הרב קוק.

9 ראה להלן סוף פרק י"ב.

10 ראה להלן פרק י"א.

11 ראה אג"ר ג, ז על הרבנות בלונדון: "במשך הזמן שהנני מוכרח להתעכב בחו"ל".

12 אג"ר ג, קו—קיד. וכן ראה שם ג, קל מכתבו אל הלורד רוטשילד עם פרסום הצהרת בלפור, שנכתבה בצורת מכתב על שמו. השווה הרב, 35: באסיפת עם שנתקימה בלונדון לאחר פירסום הצהרת בלפור אמר הרב: לא להודות לעב האנגלי באתי, אלא לברכו על שזכה שממנו תצא הצהרה זו לישראל.

13 ראה הרב, 36, מכתב מאת נחום סוקולוב (ה' טבת תרע"ח) כתשובה לפניית הרב: "לא עלינו מלאכת הקודש לעשות. כלי שמשתמשים בו חול אין משתמשים בו קודש. אנו אנשי חול... על כבוד תורתו החובה והמצוה לקדש את תנועת התחיה בדברים שבכתב ושבעל פה".

14 ראה להלן פרק י"א.

ייסד את הישיבה המרכזית בירושלים שנודעה לאחר מכן כישיבת "מרכז הרב"¹⁵. בשנת תרפ"ד יצא לביקור ממושך בארה"ב למען מוסדות תורה בארץ ישראל ובגולה, ובמשך ביקורו הירבה להרצות בקרב יהודי ארה"ב בהלכה ובהגות. בשנת תרפ"ה נתקיימה הפתיחה החגיגית של האוניברסיטה העברית בירושלים, והרב נשא אז הרצאה שבה הסביר את השקפתו על לימודי אוניברסיטה¹⁶.

באייר תרפ"ז יצא בפעם השניה לסיור בישובים החדשים בשומרון, עמק יזרעאל והגליל. בשובו מן הסיור אמר במסיבת עיתונאים שהתקיימה בביתו בירושלים: "מאז בקורנו בגליל, עוד לפני המלחמה, נשתרשה בלבי ההכרה שהישוב שלנו — גם בחלקיו הלקויים ביחס למצב הדת — יש לראות בו בנידון זה רק תולשה זמנית. בטיפול של השפעת גדולי תורה ויראה, בצורה של אהבה ואחוה, ובביטוי של הוקרה לכל המעשים הגדולים שעושים חלוצינו אלה בנוגע לעצם ישובה של ארץ ישראל, והערכה אמתית של כבוד כלפי התנועה של תחיית האומה על אדמתה — יש תקווה שהכל יתוקן והצללים ינוסו וכל המושבות והקבוצות יעמדו סוף-סוף על קדושת ישראל ומעמד התורה והמצוה"¹⁷. עם צמיחת תנועת "תורה ועבודה" שטיפחה את החלוציות הדתית ומיזוג האמונה הדתית עם חיי עבודה בארץ ישראל, חיווה הרב את דעתו: "החלק היקר הזה שבמחנה העובדים, החלוץ והפועל המזרחי, קרוב כל כך ללבנו. ממנו ועל ידו הננו מקוים להשפעה רבת-ערך לקדושת התורה והיהדות הנאמנה בתוך מהלך עבודת הבנין של ארץ ישראל"¹⁸.

בשנת תרפ"ט קמה בארץ ישראל תנועת נוער דתית, בני עקיבא, שמטרתה היא "לחנך דור עברי בריא ואמיץ, מסור ונאמן לעמו, ארצו ותורתו, החי מעבודתו על-פי התורה". הרב מעודד את התנועה בשנותיה הראשונות, ולקראת כינוס מדריכי התנועה (בירושלים, פסח תרצ"ד) כותב הרב: "יקירי לבבי בני עקיבא, עוז לכם ויפעת נשמה ממקור ישראל. חביבי, ממעמקי הלב הנני שולח את הבעת הוקרתי לכינוסכם היקר". בדורנו נפתחו מעינות הישועה, אבל יחד עם זה נתונים אנו להרבה סיבוכים וצרות ברוח ובחומר, והרב מביע תקווה כי חברי תנועת הנוער ("אתם אחי היקרים") ידעו להפלות "בין משקע זר שסערת הרוח מעלה בזעפו ובין תהליך של מי מגוחות המשיב נפש". התנועה הנושאת את שמו של רבי עקיבא תכוון את מעשיה על-פי

15 ראה להלן פרק ט'.

16 ראה להלן פרק ט'.

17 הרב, 62. אחרי הסיור השני נחפרטמו רק דבריו במסיבת עיתונאים ולא פורטם תיאור מפורט, כמו לאחר הסיור הראשון.

18 שם, 63. וראה להלן פרק ז'.

אהבת התורה של רבי עקיבא והתלהבותו לחזון הגאולה, שהתבטאה בתמיכתו בבר-כוכבא: "ודוקא מפני שהחזון בשעתו נכשל, ובר-כוכבא נפל ועמו נפל ישראל בבחינת חירותו הלאומית, בטוחים אנו כי תורת אמת אשר בפה קדוש יבוא תור לה. והתור הזה הולך ובא" 18.

בקיץ תרפ"ט פרצו התנכלויות ומהומות דמים כשהערבים ניסו לשלול מן היהודים את אפשרות הגישה אל הכותל המערבי. אותה שעה נעדרו ראשי הישוב מן הארץ, בהיותם אז בקונגרס הציוני הט"ז שנערך בציריך, והרב היה המנהיג היהודי היחיד בארץ. הוא התייצב בראש מערכה נמרצת נגד נסיונות השלטונות הבריטיים והמנהיגים הערביים לנשל את העם היהודי מזכויותיו בארץ ישראל.

בשנת תר"ץ פירסמה ממשלת בריטניה "ספר לבן" שבו הכריזה על בלימת ההתיישבות היהודית בארץ ישראל¹⁹. הרב פירסם כרוז-תגובה בעיתונות היומית ובו הוקיע את הספר הלבן כתרמית וכמעשה-בגידה של הממשלה, שהצהירה כי תעזור לעם היהודי בהקמת הבית הלאומי שלו בארץ ישראל: "ידעו כל באי עולם כי לא איזו ממלכת גויים נתנה לנו יד ושם על אדמת הקודש, כי רק יד קדוש ישראל אלוהי כל הארץ, שדברו נאמן וקיים לעד, היא אשר נתנה לנו את אדמת הקודש לירושלם עולם למען נהיה עליה לאור גויים ולישועת אפסי ארץ" (חה"ג מו—מח).

פרשה גסערת בחייו הייתה עמידתו העצמאית האיתנה בעת המשפט על החשודים ברצח חיים ארלוזורוב. הוא היה משוכנע שהנאשמים חפים מפשע ונאבק בפומבי למען זיכויים²⁰.

בראשית שנות העשרים, כשהתחילו להגיע לארץ ישראל הידיעות הראשונות על מצבם הקשה של יהודי רוסיה פתח הרב בפעולה להגשת עזרה חומרית ליהודים ברוסיה ולהשגת רשיונות עלייה לארץ בשביל יהודים ברוסיה הנרדפים על דתם²¹.

עם התחלת רדיפות היהודים בגרמניה הנאצית בשנת תרצ"ג דרש הרב הקמת מערכת סיוע לכל היהודים שנמצאו במצוקה בגרמניה וברוסיה, לפעול

18 תודתי נתונה לרב מ"צ נריה שמסר לי את צילום המכתב. וראה הנוסח המלא של המכתב וניסוח המטרה של אירגון בני עקיבא בספר בני עקיבא, בעריכת יצחק לב (תל-אביב תשי"ט), 17—26.

19 הספר הלבן פורסם ע"י מיניסטר המושבות הלורד פאספילד. בעקבות התגובות השליליות שיגר ראש הממשלה ראמוני מאקדונלד אגרת אל ד"ר חיים ויצמן שביטלה את גזירת פאספילד. ראה: W. Laqueur, *A History of Zionism* (London 1972), 491—495.

20 ראה להלן פרק י"ב. 21 הרב, 67.

למען עלייתם ארצה, ויחד עם זה להתאמץ במידה יתירה בבנין הארץ — להציל ולבנות גם יחד: "עלינו מוטלים כעת חובות גדולים ועצומים. החיים הנוחים מפריעים למילוי החובות. ההתרשלות והשטחיות מרגילות למילוי החובות רק כשהעני כבר בא ודופק" (ק"מ 20—21).

יחד עם פעילותו הציבורית הענפה הצטיין הרב בכל תקופות חייו בפוריות רבה בעבודתו הספרותית בהלכה ובהגות. כמה מחיבוריו נתפרסמו בחייו אבל חלקים מרובים מכתביו ראו אור רק לאחר פטירתו — ועדיין לא פורסמו כל כתביו²². גם הרבה ממאמריו שנדפסו בקבצים, כתבי-עת ועיתונים לא נקבצו עדיין בספר. ספריו בתחום ההגות שנדפסו עד כה הם:

אגרות הראיה (3 כרכים), אדר היקר, אורות הקודש (3 כרכים), אורות, אורות הראיה, אורות התורה, אורות התשובה, המחשבה הישראלית, חזון הגאולה, חזון הצמתונות והשלום, מדות הראיה, מוסר אביך, עולת ראיה (2 כרכים), עקבי הצאן, ערפלי טהר, קובץ מאמרים, ראש מילין.

הרב קוק חיבר פירוש לאגדות התלמוד, "עין אי"ה". קטעים מחיבור זה כבר נתפרסמו אבל הספר כולו עודנו בכתב-יד²³. אחרי מותו פורסמו קבצי תשובותיו בשאלות הלכה. בשנותיו האחרונות כתב הרב את ספרו "הלכה ברורה" על התלמוד, שתכניתו שורטטה על-ידו בהרצאה עוד בשנת תרפ"א. הרב הסביר כי אצל לומדי התורה גוצר פער בין התלמוד ובין פסיקת ההלכה, וכדי לתקן את הפירוד יש להחדיר בקרב הלומדים שיטת לימוד שתאחד את התלמוד והפוסקים. להשגת מטרה זו ערך הרב בצורה ממצה את הפסיקה ההלכתית שלאחר התלמוד, לשם הדפסתה בכל דף בגמרא, ליד המקור התלמודי — "הלכה ברורה". נוסף לכך עמד על הצורך בחיבור נוסף, "ברור הלכה", להסביר כיצד נובעת ההלכה הפסוקה מן התלמוד²⁴.

בשנת תרצ"ה התכוננו מעריציו לחוג את יום הולדת השבעים של הרב, אולם הוא פנה באמצעות העיתונות וביקש "שלא לעשות שום ענין בדבר חגיגת

22 ראה להלן פרק א'.

23 קטלוג לתערוכת יובל, 19; ק"מ 41—48. ראה גם קטלוג, 20, על ספר "מדבר שור", דרשות על התורה.

24 הרצאת הרב, כ' טבת תרפ"א. המובאות הן מתוך אה"ת. הרב השלים את הספר "הלכה ברורה" בשנת תרצ"ב. הספר תופס כשישים פנקסים גדולים בכתב-יד. אבל רק מסכת אחת, ביצה, נתפרסמה. את החיבור "ברור הלכה" לא הספיק לסיים. ראה חה"ג, תולדותיו, כא; הרב, 71—72; קטלוג לתערוכת יובל, 16. הרב ראובן מרגליות מסר כי הרב אמר לו כי דווקא משום שהוא מטבעו איש המחשבה והרגש הרי בשעה שהוא עוסק בהלכה הוא חש שרגליו עומדות על קרקע מוצקת. ראה א' צורף, היי הרב קוק (ירושלים תש"ח), 139. השווה גם תכניתו לערוך מבוא כללי לתלמוד בבלי וירושלמי: אג"ר ב, קפ—קפב.

יובל השבעים שלו וזה יהיה לו קורת־רוח היותר פנימית וטובה אמיתית"²⁵.
 ברם, הוא קיבל בשמחה את אזרחות הכבוד של תל־אביב שהוענקה לו באותה
 שנה (ק"מ 35). באביב של אותה שנה חלה במחלה שלא קם ממנה. בראש
 חודש אלול הביא אליו תלמידו הרב דוד כהן את גליונות "אורות הקודש"
 שנדפסו אז. הרב ציווה לא לכתוב עליו בשערי ספריו שום תארים ושבחים:
 "לא רבנו ולא הרב הראשי לארץ ישראל מלבד הרב"²⁶.

הרב נפטר ביום ג' באלול תרצ"ה (1935).

25 הרב, 74.

26 אה"ק א, מבוא, 24; הרב, 75—76.